

УДК 340.111:[061.1ЄС:17.022.1-043.83]

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.24>

## ПРИРОДНО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ – ГЕНЕРАТОР ЦІННОСТЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

**Федушчак-Паславська Г.М.,**  
кандидат юридичних наук,  
доцент кафедри історії держави,  
права та політико-правових учень,  
Львівський національний університет ім. Івана Франка  
ORCID: 0000-0002-1778-2075  
e-mail: paslavskafam@ukr.net

**Федушчак-Паславська Г.М. Природно-правова концепція – генератор цінностей європейської ідентичності.**

У статті досліджено процес формування основних цінностей Європейського Союзу, які дістали нормативне закріплення у Договорі про ЄС. З'ясовано, що питання рівності, справедливості, свободи, панування права, на які звертали свою увагу мислителі різних поколінь, були предметом дослідження не лише філософів античних Греції і Риму, проте, саме грецька правова думка змогла сформувати цілісні уявлення про них. Особливістю тут виступає наявність практичної реалізації багатьох із зазначених ідей-цінностей, зокрема, відомі, властиві грецькій демократії, принципи рівності, свободи, панування закону. Саме завдяки грецьким філософам постав і розвинувся природно-правовий тип праворозуміння, який вважає право цінністю.

Будучи цінністю, право входить до складу загальнолюдських цінностей, серед яких свобода, рівність, справедливість, демократія, безпека, життя, гідність, приватна власність, права і свободи людини, загалом, здатність забезпечити які складають цінність права як сукупності норм, що регулюють відносини у суспільстві. Водночас, цінності у праві є його суттю, що дозволяють бачити право як ідеал, до якого прагне кожна людина.

Виявлено, що особливістю західної правової традиції, так само як і природно-правової концепції права, є розуміння права з позиції цінностей, що й дає йому підстави оцінювати норми закону. Таке розуміння права означає можливість оцінити закон з точки зору його відповідності загальному благу та іншим правовим цінностям. Пріоритет цінностей західної правової традиції спостерігаємо у всі періоди української державності.

Грецькі софісти, грецькі і римські стоїки викладали свої думки з точки зору природно-правової концепції права. Тому, всі, так чи інакше, зачіпали питання панування права, справедливості, рівності, свободи, співвідношення інтересів особи і цілого та ін. Саме такий підхід до означених цінностей заклав основи ідеології первісного християнства.

Надбання античної спадщини, ідеї раннього християнства, сконцентровані у природно-правовій концепції права, знайшли свій вираз у Новий і Новітній періоди, ставши ідеологічними засадами кодифікацій права у країнах Європи.

**Ключові слова:** справедливість; рівність; верховенство права; стоїцизм.

**Fedushchak-Paslavska H.M. The natural law concept as a generator of European identity values.**

The article explores the process of forming the core values of the European Union, which have been normatively enshrined in the Treaty on the European Union. It is revealed that the issues of equality, justice, freedom, and the rule of law—topics that have captured the attention of thinkers across generations—were studied not only by philosophers of ancient Greece and Rome. However, it was Greek legal thought that succeeded in shaping a coherent understanding of these concepts. A distinctive feature of this tradition is the practical implementation of many of the aforementioned value-based ideas, particularly the well-known principles of equality, freedom, and the rule of law inherent in Greek democracy.

Thanks to Greek philosophers, the natural law approach to legal understanding emerged and developed, viewing law as a value in itself. As a value, law becomes part of the universal human value system, which includes freedom, equality, justice, democracy, security, life, dignity, private property, and human rights and freedoms. The ability to ensure these values constitutes the value of law as a set of norms regulating social relations. At the same time, values within law represent its essence, allowing law to be seen as an ideal toward which every individual aspires.

It is established that a key feature of the Western legal tradition, as well as of the natural law concept of law, is the understanding of law through the lens of values. This perspective provides the basis for evaluating legal norms. Such an approach enables the assessment of laws in terms of their alignment with the common good and other legal values. The prioritization of values within the Western legal tradition can be observed throughout all periods of Ukrainian statehood.

Greek sophists, as well as Greek and Roman Stoics, articulated their views from the standpoint of the natural law concept. Consequently, they all, in one way or another, addressed issues such as the rule of law, justice, equality, freedom, and the balance between individual and collective interests. This value-based approach laid the ideological foundations of early Christianity.

The legacy of classical antiquity and the ideas of early Christianity, concentrated within the natural law concept of law, found expression in the Early Modern and Modern periods, becoming the ideological basis for legal codification in European countries.

**Key words:** justice; equality; rule of law; Stoicism.

**Постановка проблеми.** Конфлікти між країнами в різних точках планети, кризи в економіці та політиці, неспроможність міжнародних організацій, створених для розв'язання проблем міжнародного чи регіонального рівня, реалізовувати покладені на них функції, викликають потребу пошуку причин виникнення таких ситуацій. Видається, що ті організації, які раніше об'єднували чи, принаймні, повинні були це робити, втратили свій потенціал. Виглядає, що цінності, проголошені спільними європейськими цінностями, важливі лише для українців, які не просто захищають територію держави, громадянами якої вони є, а зі зброєю в руках несуть свободу, справедливість, рівність, гідність і т. д., стоячи на сторожі європейської безпеки. Тому питання становлення правових цінностей в аспекті їх ідентифікуючої ролі при визначенні традиції права, типу праворозуміння, нині знову актуалізується. Відтак, належить знову звернутися до природно-правової концепції права як найдавнішого з типів праворозуміння, в лоні якої виникли, і в жорстких дискусіях з іншими підходами, розвивалися ідеї-цінності, що зараз визнані і закріплені як спільні європейські цінності.

**Стан опрацювання проблематики.** Аналіз наукової літератури з обраного напрямку, засвідчує давно існуючий інтерес і перспективність поєднання аналізу ідей природно-правової концепції з дослідженнями тих цінностей, які нині визнані і навіть нормативно закріплені як цінності ЄС [1]. Філософські та теоретичні основи даного питання закладені в працях українських науковців М. Козюбри, М. Костицького, В. Вовк, К. Горобця, С. Головатого, Д. Гудими, І. Кравцова, а природно-правовий тип праворозуміння став предметом дослідження Ю. Цуркан-Сайфуліної, В. Корнієнка. Детальному аналізу співвідношення і розмежування правових цінностей, цінностей права та цінностей у праві присвячені виклади Є. Харитонова, О. Бандури, С. Гладкого, Ю. Липовець, К. Жебровської. Про вічність даної проблеми засвідчують численні дослідження знаних іноземних науковців, зокрема таких як І. Кант, М. Вебер, М. Гайдеггер, Ж. Дюркгейм, Х. Ортега-і-Гассет, Т. Парсонс, К. Поппер, Б. Рассел, Е. Фромм.

**Метою цього дослідження** є аналіз процесу становлення концепції природного права з точки зору закріплених у Договорі про ЄС цінностей. Для досягнення мети перед нами постали такі завдання:

- виявити відмінності в розумінні поняття та місця права і закону в концепції природного права;
- визначити та розмежувати поняття “цінності права”, “правові цінності” та “цінності в праві”;
- виділити етапи становлення концепції природного права.

**Виклад основного матеріалу.** У науці теорії та філософії права правовими цінностями прийнято вважати матеріальні і нематеріальні блага, які забезпечуються правом. У цьому викладі виходжу з розуміння правових цінностей як одного із видів духовних цінностей, що задовольняють потреби соціальних груп суспільства при регулюванні суспільних відносин.

Залежно від типу праворозуміння поняття “право” у юриспруденції вживають у різних значеннях. Прихильники позитивістського підходу, заперечуючи оціночну функцію права відносно норм закону, не розмежовують понять “право” і “закон” та стверджують, що норми, які урегульовують відносини в суспільстві, виходять виключно від державної влади. Вона ж обрана суверенним народом. Чисто автоматично чи повністю усвідомлено, навіть у сучасній українській науковій і навчальній літературі явища, які по суті є законом, часто називають “правом”. Природно-правова концепція праворозуміння виходить з того, що право має своїм завданням оцінювати відповідність норм закону правовим цінностям.

Щодо цінностей у праві, то для права цінності є його суттю, які дозволяють нам бачити право як ідеал, до якого прагне кожна окрема людина і суспільство як ціле. Цінність у праві - це те, що дозволяє йому бути правом, правдою, протилежністю неправа. Одночасно, право як сукупність норм, в ідеалі має бути здатним забезпечити правові цінності, котрі є складовою частиною загальнолюдських цінностей, що сформувалися протягом історії розвитку людства. Само будучи цінністю для людства, право тому входить до складу цих загальнолюдських цінностей. Цінність права як сукупності норм, що регулюють відносини у суспільстві, якраз і полягає у його здатності забезпечити свободу, рівність, справедливість, демократію, безпеку, життя, гідність, приватну власність, права і свободи людини загалом [2]. Тільки ті норми закону, які урегульовують відносини в людському суспільстві, виходячи із цих цінностей, достойні називатися “правом”.

Концепція природного права, яка своїм походженням сягає античності [3], завжди суперечила основному постулату позитивізму, що полягає у відсутності потреби оцінювати закон. Україна, у час перебування в складі СРСР, переживала період панування позитивізму, коли “*dura lex, sed lex*”. Поганий закон в епоху позитивізму не піддається критиці, оцінці правом, і залишається незмінним, бо - закон. А ще як згадати, що “ухвалений народними обранцями”... Така “стабільність”, особливо в час постійних змін, не може бути доброю характеристикою правової системи. Тут слово “правової” краще було би не вживати, достатньо просто “системи”.

Коли у юриспруденції, в значенні комплексу юридичної освіти, теорії та практики, панує позитивізм, то це завжди межує з тоталітаризмом. На жаль, нині, в XXI ст. у багатьох країнах сучасного світу він вже запанував. Тут вже не людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, не права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава вже не відповідає перед людиною за свою діяльність і не має своїм головним обов'язком утвердження і забезпечення прав і свобод людини, як це закріпила ст.3 Конституції України[4]. В час панування позитивізму, юриспруденції, як науці, залишається функція обґрунтування тоталітарної ідеології. Або ж наука через своє вільнодумство, що притаманне науці як такий, стає непотрібною і, навіть, небезпечною для державного апарату.

Теперішні покоління українських юристів, наші сучасні студенти вже знають, що верховенство права – один з основоположних принципів правової системи України, закріплений у ст. 8 Конституції України[4], який означає панування права, “котре не обмежується законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори..., які легітимовані суспільством і зумовлені ... досягнутим культурним рівнем суспільства..., об'єднані якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права...”[5]

Принцип верховенства права у природно-правовій концепції права передбачає можливість і навіть, потребу оцінки норм законодавства з точки зору права, тих цінностей, які стоять над всіма владними інтересами. А викладання своїх думок з точки зору позитивізму ставить під сумнів потребу вивчення не лише історії, а й теорії і філософії права, бо кожна галузь сучасного права має закон, кодекс, де зібрані норми чинного законодавства. Навіщо потрібні знання ціннісних основ права?! Адже вертаємося до початку: “*dura lex, sed lex*”.

Західна правова традиція розуміє право з позиції цінностей, що й дає йому можливість оцінювати закон. Таке розуміння права означає можливість оцінити норми закону з точки зору їх відповідності визнаним цінностям. Говорячи про західну традицію права, до якої належить правова системи України, маємо на увазі не лише географію, а культуру, серед інших визначальних рис якої, особливо виділяється обмеження влади правом, котре реалізується у принципі панування права, проголошеному і функціонуючому заради забезпечення життя, свободи, рівності, справедливості, гідності, приватної власності, прав і свобод людини, загалом. У всі періоди становлення та розвитку української державності, а також в українській політично-правовій думці, в україн-

ській ментальності загалом[6], спостерігаємо наявність тих цінностей західної правової традиції, які нині виписані в Договорі про Європейський Союз [7].

Сучасна європейська доктрина праворозуміння як система поглядів та ідей, сформованих філософами і науковцями у сфері юриспруденції, склалася завдяки основам закладеним правовою системою Риму, котра поставила в центр людину, для захисту прав та інтересів якої вона і функціонувала. Саме римське право, безсумнівно, є одним із тих елементів, які зробили свій значний внесок у формування цінностей західної традиції права.

Високим рівнем розвитку своїх норм римське право завдячує не лише власне римському практицизму. Саме запозичення принципів, ідей, праворозуміння, навіть способу світосприйняття, із права та, загалом, із культури інших народів і стали тими чинниками, які сформували римське право, дозволили йому такий довгий час впливати на правові системи країн у різні періоди їх розвитку. Одним із найрезультативніших є вплив грецької філософії, яка, разом з християнськими ідеями формувала римську правову культуру, а отже, і західну традицію права, ті європейські цінності, які нині закріплені у ст.2 Договору про Європейський Союз [1].

Завдяки грецьким філософам розвинувся природно-правовий тип праворозуміння, який вважає право цінністю. Адже згідно з основними постулатами природно-правової концепції, норми права мають урегульовувати відносини, на основі вимог свободи, рівності, справедливості, цінності кожної особи. Не зважаючи на демократичну процедуру законотворення, часто критикуючи цю практику і її результати, більшість філософів давньої Греції, описуючи співвідношення права і закону, віддавали верховенство праву, наголошуючи на його оціночній ролі щодо норм закону, що нині є одним із основних маркерів при визначенні типу праворозуміння.

Становлення правової думки у давній Греції можна вважати етапом у процесі розвитку не лише континентального типу права, а й західної правової традиції з властивою їй доктриною праворозуміння [8]. Під впливом філософії стоїцизму була започаткована римська юриспруденція. Важливим внеском грецької культури є філософські, загальнотеоретичні поняття, на яких базується сучасне право.

Так питання справедливості постає важливим вже у творчості грецького філософа Гомера, який припустив ймовірність розбіжностей між тим, що є справедливим, і тим, як вчиняє влада. Давньогрецький поет Гесіод так само говорить про суперечності між природним правом (фесеї) та правом встановленим людьми (номо).

Розмежовуючи право і закон, софіст Протагор, вважав закон змінною домовленістю людей. Беручи до уваги практику прийняття законів Народними зборами, які часто змінювали, ними ж ухвалені норми, філософ визнавав закон умовним і відносним. У “Спогадах про Сократа” Ксенофонт наводить дискусію Сократа та Гіпія з приводу “неписаного права”, Божественного і справедливого, яке має “автоматичну силу відплати”, оскільки порушення його завжди каране природою, а не людьми. Адже людські закони змінні, і до того ж не завжди справедливі. Переважно, у поглядах софістів бачимо дуалізм вищого, досконалого права і права позитивного, далекого від досконалості й змінного, тобто, розмежування природного і позитивного права, права і закону.

Щодо грецької демократії, то, властивими їй цінностями, вважають рівність, свободу, панування закону. Виникнувши у давній Греції, ідея панування закону, дістала розвиток у Законі XII таблиць, де воля народу була письмово закріплена. Визнання панування закону, джерелом якого є воля народу, сьогодні є ознакою, яка відрізняє західну правову традицію від правових систем традиційного типу. Слід наголосити на вимозі панування *правового* закону [9], що часто підкреслював у лекціях професор Сокурєнко В.Г.

Як в грецькому, так і пізніше в римському стоїцизмі, простежується протиставлення раціонального природного права законів. Заслугою стоїцизму є вироблення системи цінностей, яка базувалася на визнанні існування вічного найвищого природного, загального права, узгодженого з наказами Розуму.

Внаслідок цих впливів у Римі виникли нові підходи до закону, його цінності з точки зору природного права[10]. Спостереження за практикою життя, наводило на думку про правоту Аристотеля стосовно того, що суворе дотримання правової норми може бути несправедливим. Про цінність права (*lex*) мала засвідчувати його відповідність почуттю справедливості (*aequitas*). Тобто, *aequitas* виконувало аксіологічну функцію стосовно до *lex*.

Теорія природного права розвинулася у правовій концепції М.-Т. Цицерона, який вважав справедливість основою закону і виділяв природний, вічний, справедливий, який відповідає природі,

та людський, волевстановлений, чинний закон. Розглядаючи етимологічне походження терміну “закон”, філософ підкреслював, що *lex* у праві Риму позначає не лише справедливість, а й можливість вибирати справедливе й істинне, тобто, дає право вибору.

Істотною рисою стоїцизму є індивідуалізм в розумінні зацікавлення особою, що привело до, незвичайної для періоду давнини, думки про рівність інтересів особи і цілого, котра прийшла на зміну уявленню про примат суспільного інтересу. Саме в Греції вперше особа виокремлена із суспільства, що привело до виникнення поняття рівності перед законом, рівноправності при доступі до політичного життя, рівності у реалізації свободи слова і свободи дискусії та ін.

Особа виступає метою і суб'єктом права у Римі. Переходячи до викладу титулу “Про права осіб”, Трібоніан, Теофіл і Доротей записали у “Інституціях”, що належить розпочати із осіб, “оскільки недостатньо знати право, якщо ігноруються особи, заради яких воно створене” (I.1.П.12). Європейське право, яке сформувалося на основах римського права, також характеризується індивідуалізмом [11].

Згідно з основоположною ідеєю стоїків - ідеєю космополітизму, всі люди є братами і дітьми єдиного небесного Отця та разом належать до єдиної космічної (світової) держави, де існує світове громадянство та природне право має силу закону. Очевидно, що саме ці ідеї єдності, собору, братерства, солідарності, батьківської підтримки і любові Господа Бога до кожної людини, незалежно від віку, статі, суспільного становища тощо заклали основи таких постулатів первісного християнства як рівність, справедливість, відносини панування-підпорядкування і відповідні завдання державної влади, загалом.

Християнство стало моральною основою для визначення місця особи у суспільстві. За словами українського філософа П. Юркевича християнство змінило становище особи у суспільстві. Тепер держава визнавала особу і надавала їй захист не за певні заслуги перед нею, як це було в давнину. Особа має гідність, всі відповідні права, незалежно від служби державі [12, с. 148], тільки тому, що вона є. Християнство, як у свій час стоїцизм, у відповідних формах обґрунтовувало ідею антропоцентризму.

**Висновки.** Новим етапом в розвитку концепції природного права є період Реформації, коли ідея свободи індивіда, його самоцінність стали основою філософських досліджень, актуалізувалися здобутки античної спадщини, а відтак, ідеї раннього християнства.

Завдяки використанню ідей раннього християнства розробниками природно-правової концепції, у законодавстві, і, перш за все, у конституціях європейських держав, були закріплені цінності, які є найважливішими для Людини, для забезпечення основ її розвитку, для сталого розвитку особи і суспільства. Державна влада, створена на умовах суспільного договору, взяла на себе обов'язок забезпечення природних прав людини, прийняла обмеження своєї діяльності правом як найвищою цінністю, закріпила суверенітет народу як гарантію індивідуальних прав, визнала загальне благо пріоритетом функціонування всіх інституцій. Цей тривалий шлях усвідомлення і здобуття людством цінностей, які є важливими для щастя особи, був тривалим, супроводжувався втратами і здобутками. Хочеться вірити, що у XXI ст., при сучасному рівні розвитку науки, високих досягненнях людства у різних сферах, мир, свобода, справедливість, стабільний розвиток не залишаться декларациями і недосяжними цілями, а стануть зрозумілими і цінними на всій планеті.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Договір про Європейський Союз від 067.02.1992. URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994\\_029](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_029).
2. Федущак-Паславська Г.М. Генеза деяких ідей-цінностей Євросоюзу. Право – Місцеве самоврядування – Економіка. Бидгосько-Львівські студії .Т.VI. Бидгощ: Університет Казимира Великого-Львівський національний університет. – 2018. С. 9–21.
3. Федущак-Паславська Г.М. Значення Римського права для формування правосвідомості сучасного українського правника. *Zeszyty naukowe uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria prawnicza*. Zeszyt 107/ 2019. Prawo 26. S. 40–49.
4. Конституція України. Конституція України | від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.
5. Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.

6. Федущак-Паславська Г.М. До питання про психологічний напрям в українській психологічній науці та ідея народоправства. *Вісник Академії правових наук України*. № 2 (9). Харків, “Право”. 1997. С. 170–174.
7. Федущак-Паславська Г.М. Європейські цінності в українському державотворенні на початку XX ст. Західно-Українська Народна Республіка та її місце в історії українського державотворення (до 100-річчя проголошення) / Зб. Матеріалів Всеукраїнської наукової конференції. Львів: ЛНУ. Юридичний факультет. Міжнародна асоціація істориків права. – 2018. Вип. 2. С. 158–164.
8. Федущак-Паславська Г.М. Філософські засади та особливості римського права як основи європейської доктрини праворозуміння. Римське право крізь призму традиції і судової практики: монографія / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2022. 512 с. С. 50–82.
9. Федущак-Паславська Г. Цінності західної правової традиції у політично-правовій концепції професора В.Г. Сокурєнка. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2021. Вип. 72. С. 167–176.
10. Федущак-Паславська Г. Справедливість у римському *ius i lex*. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXX звітної науково-практичної конференції (7–8 лютого 2024 р.) Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2024. 555 с. С. 96–98.
11. Федущак-Паславська Г.М. Індивідуалізм як принцип формування приватного права західної правової традиції. Римське право і сучасність: Матеріали міжнародної наукової конференції. Одеса, 2014, С. 21–24.
12. Юркевич П. Історія філософії права; Філософія права; Філософський щоденник. К.: Ред. журн. “Український світ”, 2000. 756 с.